

**PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
ZBIGNIEWA BIAŁOBŁOCKIEGO I ANATOLIYA ROMANYUKA**

ROZWÓJ POLITYCZNY I SPOŁECZNY PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

**WYDZIAŁ STUDIÓW EUROPEJSKICH WYŻSZEJ SZKOŁY GOSPODARKI KRAJOWEJ W KUTNIE
KATEDRA POLITOLOGII NA WYDZIALE FILOZOFII UNIwersYTETU NARODOWEGO
IM. IWANA FRANKA WE LWOWIE**

Kutno 2013

Литвин Віталій

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗРІЗНЕННЯ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІ СИСТЕМИ З НОМІНАЛЬНИМИ ПРЕЗИДЕНТАМИ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ (НА ПРИКЛАДІ БОЛГАРІЇ, СЛОВАЧЧИНИ, СЛОВЕНІЇ ТА ЧЕХІЇ)

запропоновано теоретико-методологічні визначення та емпіричні обґрунтування різних видів і форм республіканізму. Здійснено порівняльний аналіз сили повноважень президентів у різних формах республіканських системах правління на прикладі країн Центральної Європи. Наповнено зміст та сутність різних типів напівпрезидентського республіканізму. Аргументовано та окреслено головні атрибути напівпрезиденталізму з номінальними президентами у контексті його відокремлення від парламентаризму на прикладі країн Центральної Європи (Болгарія, Словаччина, Словенія та Чехія). Визначено кореляцію між парламентською демократією, парламентаризмом і напівпрезиденталізмом.

Ключові слова: конституційні система, форма державного правління, республіканізм, форми республіканізму, президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм, номінальний президент, напівпрезиденталізм з номінальним президентом, когабітація.

TOWARDS THE PROBLEM OF DISTINGUISHING BETWEEN SEMI-PRESIDENTIALISM AND PARLIAMENTARISM: SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEMS WITH NOMINAL PRESIDENTS IN CENTRAL EUROPE (AT THE EXAMPLE OF BULGARIA, SLOVAKIA, SLOVENIA AND CZECH REPUBLIC)

The article is dedicated to analyzing theoretical and methodological definitions and empirical reasoning of different types and forms of republicanism. The author carried out the comparative analysis of presidential powers' strength in different forms of republican government systems at the example of Central Europe; filled with meaning and essence different types of semi-presidential republicanism; argued and identified the main attributes of semi-presidentialism with nominal presidents in context of its separation from parliamentarism at the example of Central European countries (Bulgaria, Slovakia, Slovenia and Czech Republic);

determined correlation between parliamentary democracy, parliamentarism and semi-presidentialism.

Keywords: *constitutional system, system of government, republicanism, forms of republicanism, presidentialism, parliamentarism, semi-presidentialism, nominal president, semi-presidentialism with nominal presidents, cohabitation.*

PROBLEMY ROZRÓŻNIENIA MIĘDZY SEMIPREZIDENCIALIZM I PARLAMENTARYZMEM: SEMIPREZYDENCCKIE SYSTEMY NOMINALNYCH PREZYDENTÓW EUROPY ŚRODKOWEJ (NA PRZYKŁAD BULGARIA, SŁOWACJA, SŁOWENIA I CZECHY)

Artykuł jest poświęcony analizie teoretycznej i metodologicznej definicji i empirycznemu rozumowaniu różnych typów i rodzajów republikanizmu. Przeprowadzona została analiza porównawcza siły uprawnień prezydentów w różnych formach systemów republikańskiego rządzenia na przykładzie Europy Środkowej. Określono sens i istotę różnych rodzajów semiprezydencjalizmu. Zidentyfikowano główne atrybuty semiprezydencjalizmu z nominalnymi prezydentami, w kontekście separacji od parlamentaryzmu na przykładzie państw Europy Środkowej (Bułgaria, Słowacja, Słowenia i Czechy). Przedstawiono korelację między demokracją parlamentarną, parlamentaryzmem i semiprezydencjalizmem.

Słowa kluczowe: *system konstytucyjny, system rządzenia, republikanizm, rodzaje republikanizmu, presidentialism, parlamentaryzm, semipresidentialism, prezydent nominalny, semipresidentializm z nominalnym prezydentem, kogabitacja.*

Сьогодні у політологічній літературі виокремлено два великих методологічні підходи стосовно розуміння політичних (конституційних¹) систем республіканізму – дихотомічний і трихотомічний. У першому щодо уваги взято розгляд таких двох класичних систем республіканського правління, як президенталізм та парламентаризм. У другому науковий аналіз додатково доповнено категорією «напівпрезиденталізму» (часто стосовно цієї категорії вживають поняття і трактування «змішаного республіканізму»); ми вважаємо це методологічно неоправданим кроком, адже змішування може відбуватись

¹ Слід зауважити, що в західній політичній науці дуже часто говорять не про форму правління, але про конституційну систему. Вказане уточнення позиціонується як доволі актуальне, адже форма державного правління піддається оцінці, в більшій мірі, на підставі апелювання щодо конституційних передумов у міжінституційних відносинах із приводу влади.

також й у межах як класичного президенталізму, так і парламентаризму, не кажучи вже про напівпрезиденталізм). Залишаючись прихильниками трихотомічного політологічного аналізу сучасних форм державного правління (чи політичних систем – зокрема, за найбільш цитованою і апробованою новітньою моделлю Р. Елгі², про яку йтиметься згодом), розуміємо (а це є предметом багатьох досліджень), що ініціювання розгалужень у вказаному теоретико-методологічному напрямі спричинене неоднозначним баченням політичних систем, які частково (фактично), із однієї сторони, наближуються до парламентаризму або президенталізму, а з іншої, влаштовують дефінітивні вимоги напівпрезиденталізму. Це відбувається у двох векторах – у ракурсі пошуку певних спільностей та відмінностей між напівпрезидентськими і президентськими моделями, а також напівпрезидентськими і парламентськими моделями республіканізму. При цьому, ключовим спірним моментом є формальне та фактичне позиціонування між повноваженнями таких владних інститутів, як президент, прем'єр-міністр, парламент.

Трансплантуючи вказану проблему на країни Центральної Європи, розуміємо, що у деяких республіках є суттєва кореляція сили повноважень, зокрема, президентів, котрі вибираються, із однієї сторони, всенародно, а з іншої сторони, у парламенті (див. Табл. 1). Відповідно виникає питання: як потрібно трактувати ці системи, чи потрібно їх розрізняти. Саме тому об'єктом дослідження є політичні системи країн Центральної Європи, а предметом постають напівпрезидентські системи із номінальними президентами у Центральній Європі (на прикладі Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії). Відповідно завдання дослідження полягає у теоретико-методологічному та емпіричному розмежуванні принципів напівпрезиденталізму та парламентаризму у контексті республіканських систем із виборними, але номінальними/слабкими президентами.

З огляду на це, зрозуміло, що запропоноване наукове дослідження зосереджене на проблемі розрізнення та концептуального визначення форми/системи правління тих центральноєвропейських країн, у яких існує посада номінального президента, котрий в одних республіках вибирається на фіксований термін всенародно, а в інших обирається парламентом (при цьому, очевидно, що в двох сценаріях спільною ознакою є той момент, що уряд і глава уряду колективно відповідальні перед парламентом). На перший погляд, застосовуючи традиційну для західної політології класифікацію конституційних різновидів республіканізму Р. Елгі, все зрозуміло – у випадку, коли президента обираються всенародно, йдеться про напівпрезиденталізм/президенталізм, а коли у парламенті – то про парламентаризм. Це очевидно на основі визначення трьох відмінних типів республіканських систем правління.

2 R. Elgie, *The classification of democratic regime type : conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research", 1998, vol 33, s. 219-238.

Порівняльний аналіз сили президентських повноважень у політичних системах країн Центральної Європи (1994–2013 рр.)³

Модель розрахунку	Країна	Болгарія	Естонія	Латвія	Литва	Польща	Румунія	Словаччина	Словенія	Угорщина	Чехія	Максимум балів за моделлю
Дж. Мак Ретор ⁴ (на 1994 р.)		46	36	30	47	51	45	39	27	52	37	84
Т. Фрай ⁵ (на 1997 р.) ⁶		10,0	9,0	9,5	12,0	13,0	14,0	10,0	11,0	14,5	9,5	27
А. Старофф ⁷ (на 2003 р.)		3	2	1	4	3	5	2	1	1	1	9
А. Кроувер ⁸ (на 2003 р.)		-0,5	-4,5	-2,5	+0,5	0,0	-2,0	-2,0	-3,0	-2,0	-4,5	+7
К. Армінгтон, Р. Карейв ⁹ (на 2007 р.) ¹⁰		12,0	8,5	7,5	13,5	13,5	13,0	12,0	9,0	13,0	11,0	29
М. Шуварт, Дж. Керп ¹¹ (на 2004-2013 рр.)		4	2	4	4	3	6	2	4	н.р.	н.р.	40
К. Лакі ¹² (на 2013 р.)		15,3	н.р.	н.р.	27,0	15,75	н.р.	20,5	н.р.	15,5	16,5	38
А. Кроувер (на 2013 р.)		-2,5	-2,5	н.р.	+2,5	-0,5	н.р.	н.р.	н.р.	-0,5	-1,5	+7
Е. Татев ¹³ (на 2013 р.)		26,0	18,0	н.р.	26,0	25,1	н.р.	н.р.	н.р.	25,1	18,6	56
Т. Фрай (на 2013 р.)		15,5	11,5	9,0	11,0	10,0	13,5	н.р.	10,5	10,0	н.р.	27
Кількість співвірностей		5	7	6	1	2	0	5	7	3	7	-

3 Кривим позначено системи, в яких на момент розрахунку сили президентів (звичайно у дужках) вибори останніх відбувались всенародно, за методологією Р. Еггі (при колективній відповідальності урядів перел парламентарні – не обов'язково перел главами держав), не властиво для напівпрезидентських республік. Сирім позначено системи, президенти яких співвірні.

4 J. McGreor. *The Presidency in East Central Europe*, "RJKRI Research Report", 1994, vol 3, p. 2, s. 12-16.

5 T. Frye, *A Politics of Institutional Choices: Post-Communist Presidencies*, "Comparative Political Studies", 1997, vol 30, p. 5, s. 523-552; Т. Фрей, *Changes in Post-Communist Presidential Power: A Political Economy Explanation*, "University of Notre Dame : Constitutional Design 2000", Wycl Center for Continuing Education, December 9-10, 1999, 24 s.

6 Не враховано (для точності зставлення сил глав держав) умови про необхідність поділу повноважень президентів, яких обирають у парламенті, на "2"

7 A. Staroff, *Measuring presidentialism: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research", 2003, vol 42, s. 287-312.

8 A. Krouwel, *Measuring presidentialism of Central and East European Countries*, "Amsterdam: Vrije Universiteit. Working paper", 2003, p. 2, s. 6. A. Krouwel, *Measuring Presidentialism and Parliamentarism: An Application to Central and East European Countries*, "Acta Politica" 2003, vol 38, s. 333-364.

9 K. Armington, R. Carney, *Comparative Data Set for 28 Post-Communist Countries, 1989-2007*, Wycl Institute of Political Science, University of Bette, 2007.

10 Не враховано (для точності зставлення сил глав держав) умови про необхідність поділу повноважень президентів, яких обирають у парламенті, на "2"

11 M.S. Shugart, *J. Carey, Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wycl Cambridge University Press, 1992, s. 148-158.

12 C. Lacey, *Table of presidential powers in Eastern Europe*, "East European Constitutional Review", 1993-1994, vol 2, p. 4, s. 81-94.; К. Лакі, *Свобода публіци президентських повноважень в державах Центральної Європи*, «Конституційне право: воєнно-судової обговорення», 1993, п. 4 (5) / 1994, п. 1 (6).

13 E. Terhüsen, *Measuring Presidential Power In Post-Soviet Countries*, "SEU Political Science Journal", 2006, vol 3, s. 11-21.

Зокрема, напівпрезидентський тип республіки – це конституційна моделі, у якій властивою є посада всенародно обраного на фіксований термін президента, а також прем'єр-міністра й кабінету, які колективно відповідальні перед парламентом. Президентський тип республіки – конституційна модель, де існує посада всенародно (чи безпосередньо) обраного на фіксований термін президента, а члени урядового кабінету (адміністрації президента) не вважаються колективно відповідальними перед парламентом. Парламентський тип республіки – це конституційна модель, у якій президент отримує повноваження на підставі непрямого вибору (наприклад, у парламенті), а прем'єр-міністр і його урядовий кабінет колективно відповідальні перед парламентом. У такому трактуванні не передбачено врахування повноважень президентів¹⁴, проте останні суттєво впливають на фактичне позиціонування тих або інших конституційних (особливо формально напівпрезидентських) систем: можлива президенціалізація або парламентаризація, загалом персоналізація, різних моделей – а тому останні можуть на практиці функціонувати як більше-менше президентські або парламентські, залишаючись при цьому конституційно напівпрезидентськими (але можуть також функціонувати і як фактично напівпрезидентські, що зокрема властиво серед країн Центральної Європи, про що піде нижче, для Польщі, Литви та Румунії¹⁵). Саме вказаний ракурс становить теоретико-методологічну проблему цього дослідження.

Її (цієї проблеми) сутнісне наповнення відображене у Табл. 1. З першого погляду (застосовуючи модель Р. Елгі), зрозуміло, що серед усіх проаналізованих країн Центральної Європи дефінітивно напівпрезидентськими республіками є такі (на 2013 р.): Болгарія, Литва, Польща, Румунія, Словенія, Словаччина та Чехія; а парламентськими республіками такі (також на 2013 р.): Естонія, Латвія, Угорщина; крім того, очевидно, що в регіоні не репрезентовано президентських республік, бо у кожній проаналізованій країні уряд відповідальний винятково перед парламентом.

Тим не менше, у кожному аналізованому кейсі й моделі аналізу сили президентів (авторів моделей вказано у першому стовпці Табл. 1) країн Центральної Європи

14 Це видима перевага запропонованого підходу класифікації конституційних систем, яка полягає у тому, що ми не повинні робити жодних посилань на реляційні властивості політичного процесу – саме тому відбувається уникнення елементів суб'єктивізму в класифікації (В. Литвин, *Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського напівпрезиденталізму*, "Освіта регіону: політологія, психологія. Комунікації", 2009, nr 3, s. 25-33.). Це означає, що виокремлення різних конституційних систем варто проводити без трактування сили повноважень президентів. Річ у тому, що повноваження останніх змінюються в залежності не лише від конституційних, а й політичних передумов (всі політичні передумови, особливо в межах напівпрезиденталізму, створюються за результатами виборів – зокрема, парламентських, оскільки саме перед парламентом колективно відповідальний уряд) (R. Elgie, *The classification of democratic regime type: conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research", 1998, vol 33, s. 219-238.).

15 Це безумовно означає, що сила формальних і фактичних повноважень президентів впливає на виокремлення різних типів напівпрезиденталізму. Зокрема, можуть існувати напівпрезидентські системи з слабкими/номінальними/церемоніальними президентами (відповідно, значно сильнішими є прем'єр-міністри та урядові кабінети), напівпрезидентські системи із сильними/всесильними суперпрезидентами (відповідно, значно слабші прем'єр-міністри та кабінети), напівпрезидентські системи з різною кореляцією "приблизного балансу" сили президентів і прем'єр-міністрів (в цю групу включасмо і ті країни, де домінують президенти або прем'єр-міністри, проте їхнє превалування не є критичним) (O. Amorim Neto, K. Strom, *Breaking the parliamentary chain of delegation: Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies*, "British Journal of Political Science", 2006, vol 36, nr 4, s. 619-643.).

(за даними на 1994-2013 рр.) помічено приклади співмірності сили повноважень глав держав у формально (за визначенням Р. Елгі) напівпрезидентських і парламентських республіках¹⁶. Зокрема, у моделі розрахунку сили президентів Дж. МакГрегора (на 1994 р.) співмірними країнами були напівпрезидентська Словенія, парламентські Латвія, Естонія, Чехія, Словаччина; у моделі Т. Фрая (на 1997 р.) – напівпрезидентські Болгарія і Словенія та парламентські Естонія, Латвія, Чехія та Словаччина; у моделі А. Сіароффа (на 2003 р.) – напівпрезидентські Словенія та Словаччина, а також парламентські Естонія, Латвія, Угорщина та Чехія; у моделі А. Кроувела (на 2003 р.) – напівпрезидентська Словенія і парламентська Латвія; у моделі К. Армінгеона та Р. Карейї (на 2007 р.) – напівпрезидентські Словенія, Словаччина та Болгарія та парламентські Естонія, Латвія та Чехія; у моделі М. Шугарта та Дж. Кері (за різними роками) – напівпрезидентські Словаччина, Словенія, Польща, Болгарія та Литва, а також парламентські Естонія і Латвія; у моделі К. Лакі (за розрахунками в 2013 р.) – напівпрезидентські Болгарія, Польща і Чехія та парламентська Угорщина; у моделі Кроувела (за розрахунками на 2013 р.) – напівпрезидентські Болгарія і Чехія, парламентська Естонія; у моделі Е. Тагієва (перераховано у 2013 р.) – парламентська Естонія, а також напівпрезидентська Чехія; за методикою Т. Фрая (у перерахунку на 2013 р.) – напівпрезидентська Словенія та парламентська Угорщина.

На цій основі (крізь призму частоти співмірності сили президентів – у Табл. 1 співмірність було позначено клітинками сірого кольору) було виснувано схожість сили повноважень президентів у напівпрезидентських Болгарії, Словаччині, Словенії і Чехії, а також парламентських Естонії, Латвії і Угорщині (на 2013 р.). Дефінітивно, застосовуючи модель Р. Елгі, стає зрозуміло, що аналізовані конституційні системи слід сприймати буквально. У вказаному ракурсі нема жодних неочевидностей у випадку трактування тих типів республіканізму, де президентів обирають в органах законодавчої влади – це безумовно парламентські системи. З іншого боку, з теоретико-методологічного ракурсу існує запит на уточнення стосовно того, як фактично (на підставі сили глав держав) варто трактувати республіканські системи з дуже слабкими, але всенародно обраними президентами (Болгарію, Чехію, Словенію, Словаччину) – як напівпрезидентські чи як парламентські¹⁷ (разом із цим, доведено, що Литва, Польща і Румунія безсумнівно є напівпрезидентськими системами – формально та фактично).

Провідна гіпотеза дослідження полягає у тому, що в демократичних країнах Центральної Європи зі слабкими всенародно виборними президентами превалює модель

16 За визначенням Р. Елгі, напівпрезидентськими країнами сьогодні є Болгарія (з 1991 р.), Литва (з 1992 р.), Польща (з 1990 р.), Румунія (з 1990 р.), Словаччина (з 1999 р.), Словенія (з 1992 р.), Чехія (з 2012 р.); парламентськими – Естонія, Латвія та Угорщина (раніше ними були Словаччина (до 1999 р.) та Чехія (до 2012 р.)).

17 Аналогічна проблема стосується категоріального визначення та теоретико-методологічного наповнення змістом схожих політичних систем (з всенародно виборними, але дуже слабкими/номінальними президентами) в країнах Західної Європи – наприклад, в Австрії, Ірландії, Ісландії та Фінляндії.

напівпрезидентського республіканізму, тим не менше ці країни дуже часто у своїй політичній практиці функціонують за деякими складниками інституційної і процесуальної логіки парламентських республік.

Тим не менше, слід враховувати й інші спроби окреслити ці політичні системи, зокрема, і як винятково парламентські. Це, наприклад, властиво задля напрацювань А. Сіароффа, що трактує вказані системи як моделі парламентаризму із номінальною владою президента. При цьому вчений, будучи прихильником дихотомічного підходу щодо класифікації систем, взагалі не виокремлює напівпрезиденталізму як самостійної моделі республіканізму¹⁸, й саме тому його позиція зрозуміла. Натомість, такий дослідник, як С. Озсої, трактує вказані системи як «незвичайні парламентські моделі із виборними, але слабкими президентами»¹⁹. Вчений виходить із того, що вказані різновиди (навіть прототиби, бо цих політичних систем у світі небагато) систем республіканізму мають бути окреслені як «гібридні» за інституційним характером свого функціонування. Вважаємо, що у такому контексті закладено помилку позиціонування республіканських систем із виборними, проте слабкими главами держав: адже «гібридність» дуже часто трактується як контраверсійність стосовно «чистих типів» республіканізму, тобто президенталізму і парламентаризму; адже «гібридність» часто синонімізують як «синтез президенталізму і парламентаризму», тобто фактично напівпрезиденталізм. Тим не менше, С. Озсої вважає, що інколи парламентські системи можуть передбачати комбінацію парламентського типу правління (коли політична влада перебуває в руках парламентської більшості або більшості (постійної чи ситуативної) у парламенті) і опції прямих президентських виборів. Натомість дослідник не враховує моменту, що парламентаризму як такому зовсім не властива навіть ідея про «подвійну легітимність» політичної влади. Автор виходить винятково із суб'єктивного судження про те, ніби «формально» напівпрезидентську систему (згідно визначення Р. Елгі²⁰, а теж частково М. Дюверже²¹) парламентською робить слабкість повноважень президентів. Тим не менше, жодного зауваження не робиться із приводу того, що формально парламентський різновид республіканізму (коли президента обирають у парламенті, також згідно визначення Р. Елгі) із досить сильним главою держави може позиціонуватись як напівпрезиденталізм. Ключове зауваження С. Озсої у заданому ракурсі полягає у тому, що республіканські системи із виборними, проте слабкими президентами парламентськи-

18 A. Siaroff, *Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research", 2003, vol 42, s. 287-312.

19 S. Ozsoy, *An Unusual Parliamentary Model with Elected but Weak Presidents And Its Virtues and Vices*, Presented at Conference of International Political Science Association "Political Regimes, Democratic Consolidation and the Quality of Democracy", São Paulo, February 18th, 2011, 15 p.

20 R. Elgie, *The classification of democratic regime type : conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research", 1998, vol 33, s. 219-238.

21 M. Duverger, *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, "European Journal of Political Research", 1980, vol 8, nr 2, s. 166.

ми республіками робить той момент, що в них урядовий кабінет політично відповідальний винятково перед парламентом. Але вказана особливість політичної системи, згідно зауваження К. Строма, не вважається прямим атрибутом форми правління, оскільки вона здебільшого свідчить про систему й спосіб приходу до влади та здійснення влади, що більш корелятивно відповідає на запитання про тип політичного режиму. Тому ми прихильні до твердження, що спосіб відповідальності уряду перед парламентом є виміром парламентської демократії (а теж такого особливого її атрибуту, як наявність своєрідного «ланцюга делегування повноважень і відповідальності» між парламентом і урядом²²), але не парламентської республіки як такої.

Задля перевірки запропонованої нами гіпотези, виходимо із формалізованого трактування напівпрезиденталізму (оскільки Болгарія, Словаччина, Словенія та Чехія, згідно моделі Р. Елгі, дійсно напівпрезидентські: у них президентів обирають всенародно, уряди колективно відповідальні перед парламентами), намагаючись його перевірити фактологічно. Логіка верифікації напівпрезиденталізму у вказаних країнах полягає у зіставленні процесуальних/інституційних ознак парламентаризму та напівпрезиденталізму (очевидно, що президенталізм не слід перевіряти). Разом із цим, додатково намагаємось зіставити аналізовані країни на предмет їх зближення щодо формального/фактичного парламентаризму та напівпрезиденталізму (оскільки у них дійсно інколи присутні більше, а інколи менше атрибути одного та іншого видів республіканізму).

При цьому для справедливості, слід зазначити, що аналізовані країни не вдається трактувати як напівпрезидентські навіть формально, вживаючи «класичну» модель дефініції напівпрезиденталізму М. Дюверже. У ній напівпрезиденталізмом означено політичну систему («режим»), у якій президента обирають всенародно на підставі універсального права голосу; у якій президент наділений значними повноваженнями; у якій президент напроти себе має прем'єр-міністра та міністрів, котрі володіють виконавчою й урядовою владою і можуть залишитись в уряді, доти, поки парламент не виразить їм свою недовіру²³. Проте визначення М. Дюверже недостатнє, адже складно окреслити, чи президент наділений значними повноваженнями – у цьому моменті в трактування моделі напівпрезиденталізму вноситься елемент суб'єктивізму (що й відображає запропонована Табл. 1), а тому й втрачається його наукова цінність і цілісність. Тим не менше, підхід М. Дюверже допомагає зрозуміти, що формально напівпрезидентські системи (на основі саме повноважень президентів) фактично (через неспівпадіння текстів конституцій і практичних політичних подій) можуть функціонувати як напівпрезидентські, президентські чи парламентські (або за логікою вказаних різновидів систем республі-

22 К. Strom, *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, "European Journal of Political Research", 2000, nr 37, s. 265.

23 M. Duverger, *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, "European Journal of Political Research", 1980, vol 8, nr 2, s. 166.

канізму). З цього приводу Р. Елгі зазначає, що конституційно сильні президенти деколи інституційно та політично слабкі або ж навпаки. Окрім того, на фактичне позиціонування політичних систем впливають тип політичної культури, а також інституціоналізовані закономірності того, як на практиці повинна виконуватись та чи інша національна конституція. Разом із цим, зовсім не оминути в теоретико-методологічному аналізі значення та впливу партій і партійних систем на фактичне позиціонування того чи іншого конституційного виду політичної системи. На такій основі пропонуємо окреслення інституційних та процесуальних параметрів аналізованих політичних систем країн Центральної Європи – через застосування «case-study» та регіональних порівнянь.

Критичним доказом того, чи аналізовані системи є напівпрезидентськими, є верифікація у них досвіду когабітації. При цьому ми виходимо із зауваження про те, що когабітація – це такий сценарій інституційного та процесуального розвитку винятково систем напівпрезидентського типу, коли президент та прем'єр-міністр представляють протилежні партії, та все ж президентська партія не репрезентована в уряді²⁴. З огляду на існуючі наукові доробки, нагально зазначити, що різні моделі республіканізму можуть бути апробовані у різних інституційних сценаріях. Так, в парламентаризмі, напівпрезиденталізмі та президенталізмі найчастіше відбувається формування систем уніфікованої більшості²⁵ – проте в напівпрезиденталізмі можливе формування й систем розділеної меншості²⁶ та розділеної більшості²⁷ (а останній сценарій інкорпорує у

24 В. Литвин, *Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи*, "Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації", 2011, nr4, s. 140-149.; R. Elgie, *Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies*, "Taiwan Journal of Democracy", 2007, vol 3, nr 2, s. 53-71. ; D. Samuels, M. Shugart, *Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Wyd. Cambridge University Press, 2010.

25 Це найменш інституційно конфліктний сценарій будь-якої республіканської системи правління, коли глава держави – прибічник курсу партії, а президент та прем'єр-міністр підтримані однаковою парламентською більшістю. За визначенням слідує, що система уніфікованої більшості переважно стосується парламентаризму та напівпрезиденталізму, хоча може застосовуватись і в президентських республіках із прем'єр-міністрами. Особливість в умовах парламентаризму полягає в тому, що беззаперечним центром впливу є парламент, а в умовах президенталізму – глава держави. Як показує практика, в напівпрезидентських системах можливі різні сценарії: 1) якщо в умовах напівпрезиденталізму формально домінує глава держави, а уряд відповідальний перед президентом і парламентом, тоді система уніфікованої більшості веде до посилення повноважень президента (специфічний виняток становить лише Австрія); 2) коли за умов напівпрезиденталізму формально домінує прем'єр-міністр, а уряд відповідальний лише перед парламентом, система уніфікованої більшості переважно веде до посилення повноважень саме прем'єр-міністра (виняток становлять, наприклад, Франція, Вірменія, частково Румунія та Португалія тощо). Саме тому стверджувати однозначно у випадку напівпрезиденталізму досить складно та не виправдано.

26 Система розділеної меншості – це конфліктний сценарій винятково напівпрезидентської системи республіканського правління, для якого характерно, що президент і прем'єр-міністр (й взагалі ніхто у цьому відношенні), не має підтримки законодавчої більшості. З теоретико-методологічного погляду цей сценарій можливий частково і в президентських, і в парламентарських республіках. Частковість полягає у тому, що це відбувається вкрай рідко. Крім того, не у такій формі, як в умовах напівпрезиденталізму: зокрема в президенталізмі можливе формування розділеної системи (коли зовсім не відбувається кореляції повноважень президента та парламенту, обидва інституційно дистанційовані), а в парламентаризмі – системи меншості (коли парламент надто фракціоналізовано та розколото партійно/ідеологічно).

27 Система розділеної більшості – це конфліктний сценарій винятково напівпрезидентської системи республіканського правління, для якого характерно, що президент, на відміну від прем'єр-міністра, не наділений підтримкою більшості в парламенті. У цьому ракурсі напівпрезидентські системи також спрацьовують по-різному: 1) якщо формально та фактично домінує глава держави, а уряд відповідальний перед президентом і парламентом, тоді система розділеної більшості (якщо її уможливлено) веде до посилення повноважень прем'єр-міністра; 2) коли формально і фактично домінує прем'єр-міністр, а уряд відповідальний лише перед парламентом, то система розділеної більшості переважно веде до посилення повноважень саме президента. Концептуальна суть полягає у тому, що система розділеної більшості вигідна тим політичним акторам та інститутам виконавчої влади, які традиційно користуються меншими формальними і фактичними повноваженнями, аніж

себе випадки когабітації). Тому й вирішено саме сценарій систем розділеної більшості використати як тестовий механізм для перевірки факту існування/неіснування в республіканських системах Центральної Європи з номінальними всенародно виборними главами держав напівпрезиденталізму. Потрібно зазначити, що в одній групі аналізованих країн (Болгарія і Словенія) є пряме зобов'язання глави держави консультуватись із парламентською більшістю або найбільшою партією, коли він висуває кандидата у прем'єр-міністри. Тобто майже автоматично має місце когабітація, коли політична партія (чи коаліція) протиставлена президенту та є домінуючою в парламенті. В іншій групі аналізованих країн (Словаччина та Чехія) не передбачено передумови вирішення розбіжностей президента та парламенту про кандидатуру прем'єр-міністра. Це зумовлено тим, що конституційно у таких країнах президента та прем'єр-міністра віднесено щодо структури виконавчої влади. З огляду на такі передумови, розглянуто фактичні приклади когабітації у республіканських країнах Центральної Європи із номінальними, проте всенародно виборними президентами:

Таблиця 2

Випадки когабітації у республіканських системах з номінальними всенародно виборними президентами у країнах Центральної Європи, станом на 2013 р.

Країна	Президент, рр.	Партія президента	Прем'єр-міністр, рр.	Партія прем'єр-міністра	Партійний склад уряду	Період когабітації, рр.
Болгарія (1991-2013)	Ж. Желев (1992-1997)	UDF ²⁸	Ж. Віденов (01.1995-02.1997)	BSP	BSP + BZnS + DE	01.1995-02.1997
	П. Стоянов (1997-2002)	UDF	С. Сакскобурготський (07.2001-08.2005)	NDSV	NDSV + DPS	07.2001-01.2002
	Г. Пирванов (2002-2007)	BSP	С. Сакскобурготський (07.2001-08.2005)	NDSV	NDSV + DPS	01.2002-08.2005
	Г. Пирванов (2007-2012)	BSP	Б. Борисов (27.07.2009-03.2013)	GERB	GERB	07.2009-01.2012

іхні “супротивники” (у конструкції дуалізму виконавчої влади). Відповідно в умовах системи розділеної більшості моделі напівпрезиденталізму з сильними чи слабкими президентами різною мірою зміщуються в напрямі збалансованого поділу виконавчої влади.

- 28 UDF – Унія демократичних сил Болгарії; BSP – Болгарська соціалістична партія; BZnS – Болгарська Національна Народна Унія; DE – Болгарський рух “Екогласність”; NDSV – Національний рух за стабільність і прогрес у Болгарії; DPS – Рух за Права і Свободи; GERB – Громадяни за європейський розвиток Болгарії.
- 29 HZD – Рух за демократію в Словаччині; SDKU – Словацький демократичний і християнський союз; SMK – Партія угорської коаліції в Словаччині; KDH – Християнський демократичний рух Словаччини; ANO – Альянс нових громадян Словаччини; Smer-SD – «Напряма – Соціал-демократія»; SDKU-DS – Словацький демократичний і християнський союз – Демократична партія; SaS – «Свобода і солідарність»; MH – «Міст».
- 30 LDS – Ліберальна демократія Словенії; SDS – Словенська демократична партія; NSi – Нова Словенія; SLS – Словенська народна партія; DeSUS – Демократична партія пенсіонерів Словенії; SD – Соціал-демократи;
- 31 SPOZ – Партія громадянських прав – Люди Земана; ODS – Громадянська демократична партія; TOP 09 – “Традиція, відповідальність, процвітання 09”; LIDEM – “Ліберальні демократи”; LGV – Громадянський список Грегора Віранта.

Країна	Президент, рр.	Партія президента	Прем'єр-міністр, рр.	Партія прем'єр-міністра	Партійний склад уряду	Період когабітації, рр.
Словаччина (1999-2013)	І. Гашпарович (2004-2009)	HZD ²⁹	М. Дзурінда (10.1998-07.2006)	SDKU	SDKU + SMK + KDH + ANO	06.2004-07.2006
	І. Гашпарович (2009-чинний)	Smer-SD	І. Радічова (07.2010-04.2012)	SDKU-DS	SDKU-DS + SaS + KDH + MH	07.2010-04.2012
Словенія (1992-2013)	Я. Дрновшек (2002-2007)	LDS ³⁰	Я. Янша (11.2004-11.2008)	SDS	SDS + NSi + SLS + DeSUS	12.2004-12.2007
	Б. Пахор (2012-чинний)	SD	Я. Янша (01.2012-03.2013)	SDS	SDS + NSi + SLS + DeSUS + LGV	12.2012-03.2013
Чехія (2012-2013)	М. Земан (2013-чинний)	SPOZ ³¹	П. Нечас (06.2010-чинний)	ODS	ODS + TOP 09 + LIDEM	01.2013-чинний

Розраховано частково за даними Р. Елгі, які опубліковані на його персональному блозі «The Semi-presidential One». Див.: <http://www.semipresidentialism.com/>

Також доцільно на конкретному прикладі, який відображає логіку когабітації, розглянути, яким чином змінюються (та чи змінюються взагалі) реальні (фактичні) повноваження формально слабких (номінальних), проте виборних президентів. Для цього апелюємо до першого дворічного (01.1995 – 02.1997 рр.) досвіду когабітації у Болгарії – поміж прем'єр-міністром Ж. Віденовим (BSP) і президентом Ж. Желевим (UDF). У цей період (починаючи з 1995 р., навіть раніше – ще до моменту творення урядового кабінету) відбулось наповнення формальних повноважень президента деякими фактичними важелями політичного/владного впливу. Тому потрібно чітко розуміти різницю між різними повноваженнями президентів в умовах когабітації – де-факто та де-юре. Фактично Ж. Желев приймав участь у формуванні уряду та у виборі міністрів кабінету Ж. Віденова (цікаво те, що ці ж процедури відбувались і до періоду когабітації, коли створено два непартійні/технократичні кабінети у Болгарії – на чолі з Л. Беровим і Р. Інджовою, – окрім того, президент приймав участь у прийнятті рішення про відставки урядів та дострокові парламентські вибори³²), що формально не передбачено як прерогативу глави держави. А тому й зрозуміло, що в республіканських системах правління із виборними, проте слабкими президентами когабітація відіграє роль «акселератора та генератора додаткових повноважень саме глав держав», внаслідок чого такі системи починають функціонувати за зовсім іншими параметрами, аніж це відбувається традиційно (схожа позиція була частково продемонстрована у працях П. Шлейтер та Е. Моргана-Джонса³³ й Т. Бейліса³⁴)³⁵. Цього достатньо, щоби не

32 V. Ganev, *Bulgaria II*, "East European Constitutional Review", 1994, vol 62, nr 3, s. 62-64.

33 P. Schleiter, E. Morhan-Jones, *The Eastern Enlargement of the EU And The Semi-Presidential Revolution*, "Journal of European Affairs", 2004, vol 2, nr 4, s. 10.

34 T. Baylis, *Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe*, "World Politics", 1996, vol 48, s. 317.

35 Натомість (це слід зауважити в методологічному плані) у системах із сильними виборними президентами та хоча би частковою

тракувати, наприклад Болгарію, а також інші подібні різновиди республіканізму, як парламентські системи³⁶.

Тим не менше, у цьому ракурсі прихований один проблемний елемент аналізу. Він полягає у тому, що в періоди когабітацій відбувається «затіннення» формальних конституційних (або ж де-юре) повноважень президентів поведінковими та політичними факторами та фактичними повноваженнями (де-факто). Й саме тому деякі дослідники трактуються динаміку зміщення формальних повноважень президентів на фактичні як недемократичну. Проте із цим складно погодитись, адже формальна динаміка – це прерогатива конституційного (чи правового) спрямування, а фактична динаміка – це прерогатива електорального (чи політичного) характеру. Тому єдина контрверсія у цьому випадку – недемократичні вибори. Але якщо електоральний процес оцінено як плюралістичний і прозорий, тоді не можна говорити про недемократичну підміну формальних повноважень президентів фактичними. А тому когабітація у республіках-демократіях зі слабкими, проте виборними президентами – цілком нормальний результат політичного процесу, який ставить під сумнів їхню парламентську природу.

На підставі проаналізовано емпіричного матеріалу було отримано висновок про те, що у республіканських країнах Центральної Європи з номінальними всенародно виборними президентами формально і фактично реалізовано напівпрезиденталізм. Річ у тому, що на основі даного інструменту аналізу вдається довести, що таким політичним системам властивий дуалізм виконавчої влади, який вважається тим ключовим атрибутом напівпрезиденталізму, про який зазначає більшість вчених. При цьому аргументовано, що дуалізм виконавчої влади варто розглядати як формально (конституційно), так і фактично (політично). Будь-яка аналізована нами країна Центральної Європи, згідно тексту свого основного закону, передбачає два центри виконавчої влади – президента та прем'єр-міністра (Словаччина та Чехія – більш виражено). Проте фактично це відбувається у найбільш помітній формі саме в періоди когабітацій, коли дуалізм виконавчої влади набуває політичного характеру. Все це означає, що формально повноваження президентів є дуже незначними, але вони можуть корелювати і навіть зростати (політично або неформально) в умовах систем розділеної більшості. Паралельно, це окреслює логіку функціонування республік із номінальними всенародно виборними президентами:

(дуальною) відповідальністю урядових кабінетів перед парламентами когабітація може привести до фактичного посилення повноважень прем'єр-міністрів, а не глав держав (але це не є предметом нашого дослідження).

36 T. Sedelius, *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, "Örebro Studies in Political Science", 2006, vol 15, s. 314.; M. Shugart, *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, "French Politics", 2005, vol 3, s. 336.; O. Protsyk, *Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-Presidentialism*, "Political Studies", 2006, vol 54, s. 220.; M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press, 1992, s. 41.

в умовах формального типу дуалізму виконавчої влади і слабкості повноважень президентів ці системи часто функціонують за зразком парламентських республік; в умовах же фактичного типу дуалізму виконавчої влади і неформального зростання повноважень президентів ці системи спрацьовують як виражено напівпрезидентські. Оскільки не можна одразу сформулювати двох одночасних висновків про різновиди однієї та тієї ж політичної системи, ми висновуємо, що для Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії сьогодні властивий напівпрезиденталізм із номінальними президентами. Із огляду на факти останніх когабітацій у них – а це переважно період 2009-2013 рр., – слід вказувати на неформальне зростання повноважень глав держав, тобто на фактичне посилення дуалізму виконавчої влади, що триватиме до повернення політичних моделей у фази систем уніфікованої більшості (що, за логікою А. Лейпхарта, відповідатиме зразку напівпрезиденталізму з домінуванням парламентів³⁷).

Але вказана логіка інституційного аналізу республіканських країн Центральної Європи із номінальними всенародно виборними президентами є неповною. Вона потребує уточнення через порівняння окремих випадків. Річ у тому, що конвенційні відмінності із-поміж формальними конституційними і фактичними політичними системами у регіоні не повністю визначають розподілу повноважень між гілками влади, бо у межах кожної країни існує широка варіація можливостей глав держав, прем'єр-міністрів, а також парламентів. Тому задля оцінки додаткових властивостей екстраполювання конституційних систем на практику (а також перевірки того, чи для аналізованих країн властивий напівпрезиденталізм) доцільно використовувати відомості про особливості головних акторів, між якими відбувається порівняльне розрізнення – тобто президента, прем'єр-міністра і парламенту (принаймні у певній проблемній сфері, яка віднесена до повноважень виконавчої гілки державної влади). На основі розгляду цих базових політичних інститутів у контексті закордонних справ кожної аналізованої країни, а також запропонованих вище даних, висновуємо про кожну політичну систему нашої вибірки:

1). Для Болгарії (конституційно та політично) властива досить нечітка посада президента (особливо в контексті здійснення ним виконавчої влади), але це не за-

37 Значною мірою запропонована нами логіка співзвучна з ідеями Р. Елгі. Дослідник виокремив декілька типів систем напівпрезидентського типу (на основі такого маркера, як лідерство президента чи прем'єр-міністра): системи домінування президента; системи домінування прем'єр-міністра; системи переходу домінування від президента до прем'єр-міністра; системи переходу домінування від збалансованого напівпрезиденталізму до прем'єр-міністра; системи збалансованого лідерства. Пропонуємо додатково окреслювати такий різновид напівпрезиденталізму, як система лімітацій домінування прем'єр-міністра. За цією логікою, для Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії в умовах системи уніфікованої більшості властивий напівпрезиденталізм на основі домінування прем'єр-міністра (напівпрезиденталізм з номінальним президентом), а в умовах системи розділеної більшості (когабітації) – напівпрезиденталізм на основі лімітацій домінування прем'єр-міністра. По суті, це означає, що формально напівпрезидентські системи з номінальними президентами можуть фазово змінюватись – від домінування прем'єр-міністрів до когабітаційного сценарію.

важає класифікувати її як номінальну/церемоніальну³⁸. Тим не менш, згідно конституції очевидно, що президент представляє країну в міжнародних відносинах та укладає міжнародні договори. Натомість уряд (вищий орган виконавчої влади) відповідальний за здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави. Це доводить, що хоча би частково глава держави входить у структуру моделі подвійної виконавчої влади, яка особливо була актуалізована впродовж чотирьох періодів когабітації.

2). У Словаччині формально властива посада церемоніального/номінального глави держави. Тим не менш, закордонна/зовнішня політика конституційно входить щодо сфери повноважень президента, що представляє країну у міжнародних відносинах і здійснює переговори й процедури ратифікації міжнародних договорів. Але попри це, глава держави може делегувати повноваження укласти міжнародні договори урядовому кабінету, що вважається характерною особливістю майже всіх діючих із 1993 р. президентів (тоді, коли Словаччина формально була саме парламентською республікою, адже президента обирали в органі законодавчої влади). Як свідчать різноманітні наукові дані, фактично майже завжди (крім нетривалих кейсів когабітації) зовнішня політика була відведена до сфери повноважень урядів³⁹. Причина цього явища – у відсутності достатніх політичних ресурсів президентів задля здійснення виконавчої влади. Тим не менше, політичні ресурси двічі (що було продемонстровано вище) суттєво зростали в періоди систем розділеної більшості, коли повноваження президентів умножилися на основі фактичних сценаріїв дуалізму виконавчої влади.

3). Для Словенії також властива посада церемоніального/номінального глави держави. Але конституційно і політично прямо передбачено, що президент має представляти країну закордоном⁴⁰: попри те, що кабінет відповідальний за зовнішню і, зокрема, європейську політику та підписання міжнародних договорів. По суті, це пряме засвідчення дуалізму виконавчої влади (принаймні у сфері закордонних справ).

4). У Чехії (в якій лише в 2012 р. введено посаду всенародно вибраного глави держави) також значно обмежено роль президента. Тим не менш, він представляє

38 S. Andreev, *Corruption, legitimacy and the quality of democracy in Central and Eastern Europe and Latin America*, "Review of Sociology", 2008, vol 14, nr 2, s. 93-115.; T. Sedelius, *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers: Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Wyd. Örebro Studies in Political Science, 2006, s. 141-144.

39 M. Rybář, D. Malová, *Slovakia's Presidency: Consolidating Democracy by Curbing Ambiguous Powers*. [w:] R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Wyd. Manchester University Press, 2008, s. 180-200.; M. Tavits, *Presidents with Prime Ministers*, Wyd. Oxford University Press, 2009, s. 119-129.; M. Tavits, *Geographically Targeted Spending: Exploring the Electoral Strategies of Incumbent Governments*, "European Political Science Review", 2009, vol 1, nr 1, s. 103-123.; M. Tavits, *Direct Presidential Elections and Turnout in Parliamentary Contexts*, "Political Research Quarterly", 2009, vol 62, nr 1, s. 42-54.

40 A. Krasovec, D. Lajh, *Have democratization processes been a catalyst for the Europeanization of party politics in Slovenia?*, "Journal of Southern Europe and The Balkans", 2008, vol 10, nr 2, s. 183-203.

країну закордоном, веде переговори та ратифікує міжнародні договори. Президент Чехії може делегувати повноваження укладати міжнародні договори урядовому кабінету, що засвідчує схожість аналізованої системи з словацькою. Найбільша специфіка Чехії полягає у тому, що практично відразу після початку апробації цієї моделі (з всенародно вибраним номінальним главою держави) реалізовано на практиці систему розділеної більшості (когабітацію). Тобто, по суті ця модель влади спрацювала як напівпрезидентська.

Більш дефінітивні (за визначення Р. Елгі) інституційно-процесуальні атрибути республіканізму (у контексті верифікації в центральноєвропейських країнах – Болгарії, Словаччині, Словенії, Чехії – з номінальними, проте обраними президентами наявності/відсутності моделі напівпрезиденталізму) продемонстровано у Табл. 3:

Таблиця 3

Країни Центральної Європи з номінальними президентами, конституції яких формалізують модель напівпрезиденталізму, за даними на 2013 р.⁴¹

Країна	Дуалізм виконавчої влади	Прямі вибори президента	Повноваження президентів у виконавчій владі	Право президента призначати прем'єра	Уряд відповідальний перед парламентом
Болгарія	+	+ (93)	+ (98-103)	+ (99, 102)	+ (111, 112)
Словаччина	+	+ (101)	+ (102)	+ (110)	+ (115)
Словенія	+	+ (103)	+ (107-108)	+ (111)	+ (116)
Чехія	+	+ (54)	+ (62-65)	+ (62)	+ (68)

Продемонстровано на підставі звернення до національних конституцій Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії. Більш детально див. наступні посилання: <http://www.parliament.bg/en/const> (Болгарія), <http://www.slovak-republic.org/constitution/> (Словаччина), <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/> (Словенія), <http://www.usoud.cz/en/constitution-of-the-czech-republic/> (Чехія).

Все це додатково підтверджує вже запропонований вище висновок, про те, що у Болгарії, Словаччині, Словенії і Чехії формально та фактично реалізовано модель напівпрезиденталізму із номінальними/церемоніальними главами держав. Найчастіше (в мовах уніфікованої більшості) такі системи (про що частково зазначено вище і буде наголошено нижче у дослідженні) функціонують парламент-подібним чином, коли президент позиціонується як символічний лідер нації, що майже не має вагомих конституційних повноважень, не є активним творцем політичних рішень, хоч входить у структуру дуальної виконавчої влади. Відсутність якихось впливових президентських

41 У дужках вказані статті конституцій, які регламентують використання вказаних процедур. Конституція Болгарії прийнята у 1991 р., Словаччини – у 1992 р., Словенії – у 1991 р. Конституція Чехії змінена у 2012 р. При цьому вагомо, що конституціями Чехії та Словаччини президентів віднесено до структури виконавчої влади. Конституція Болгарії вказує на необхідність використання парламентської форми урядування (при цьому на увазі мається, з огляду на положення ст. 1 Конституції Болгарії, де про це йдеться, не парламентська республіка, а парламентська демократія).

повноважень означає, що будь-яка легітимність його влади у кейсі проявів системи уніфікованої більшості не буде прямо спрямована проти прем'єр-міністра і не позиціонуватиме главу держави як політичного конкурента глави уряду.

А це означає, що традиційно реальна політична (зокрема, виконавча) влада належить прем'єр-міністру, який відповідальний за всі аспекти політичного курсу країни перед парламентом. Тим не менше, хоч вкрай рідко (в періоди розділеної більшості), ці політичні системи можуть функціонувати розбіжним чином (про що вже було зазначено вище): на це особливий вплив чинять гіпотетичні небезпеки зростання сили конфліктів у системах формально дуальної виконавчої влади, а також (більшою мірою) їхні фактичні прояви. Зокрема, слід розуміти, що всенародно вибраний президент – це «вето-актор», що може чинити значний вплив на різні прояви і дії прем'єр-міністра у сфері контраверсійних щодо глави держави повноважень. Так, президент (у більшості аналізованих країн) може ветоувати міжнародні договори, а тому блокувати зовнішню/закордонну політику держави. Крім того, президент навіть у напівпрезидентських системах з номінальними главами держав – головнокомандувач збройними силами, чим відбувається посягання на цілісність/моністичність виконавчої влади уряду та прем'єр-міністра в оборонній політиці. Це доводить, що навіть у таких системах, щонайбільше в періоди когабітацій, виконавча влада спрацьовує хоча би частково як дуальна, що є класифікаційним атрибутом напівпрезиденталізму.

При цьому слід розуміти специфічні особливості напівпрезидентських систем із номінальними президентами: 1) у цих системах лімітовано можливість інституційних конфліктів (або конфліктів у системі виконавчої влади) між президентом і прем'єр-міністром – вони здебільше проявляються винятково в умовах когабітації (при чому переважно із приводу питань та проблем закордонних справ та зовнішньої політики тієї або іншої країни⁴²); 2) конфлікти у системі виконавчої влади в напівпрезиденталізмі з номінальним главою держави завжди односпрямовані (унідиректоральні): це означає, що президент, який характеризується та детермінований обмеженими конституційними повноваженнями та ролями, намагається розширити свій політичний вплив хоча би у чомусь, тому здійснюється цілеспрямований опір урядового кабінету на чолі з прем'єр-міністром; 3) у таких системах рідко проявляються атрибути дифузної відповідальності поміж главою держави та главою уряду, внаслідок чого політико-владний процес майже не отримує двоїстого та контраверсійного значення; 4) у таких системах максимально (в контексті умов напівпрезиденталізму) виключено можливість реальної конституційної двозначності, навіть у періоди когабітацій, коли фактично відносно зростають повноваження президентів, бо саме у цих політичних сценаріях моделі влади починають діяти у відповідності до вимог конституційної регламентованості; 5) у таких

42 M. Tavits, *Presidents with Prime Ministers*, Wyd. Oxford University Press, 2009, s. 31

системах завжди зрозуміло, хто домінуючий (більшою чи меншою мірою – залежно від того, чи превалує модель уніфікованої більшості, розділеної більшості, розділеної меншості) агент/актор виконавчої влади: це прем'єр-міністр – при чому може змінюватися лише сила його неформальних повноважень у сценаріях, коли через когабітацію зростають неформальні повноваження президента.

Вагома дефінітивна особливість напівпрезидентських систем з номінальними президентами – це те, що вони, за методикою М. Шугарта та Дж. Кері⁴³, обов'язково прем'єр-президентські системи. Це означає, що в конструкції дуалізму виконавчої влади як притаманної ознаки напівпрезиденталізму завжди (принаймні формально та в більшості випадків фактично) домінує прем'єр-міністр, а не глава держави. Прем'єр-міністр у такій структурі відповідальний винятково перед парламентом. Саме цей інституційний атрибут (особливо якщо глава держави та глава уряду становлять однакові політичні партії чи партії, які є коаліційними) деякі науковці (наприклад, А. Сіарофф⁴⁴) часто застосовують як достатню передумову «переінтерпретування» прем'єр-президентських систем із дуже слабкими президентами у парламентські республіки із номінальними президентами⁴⁵ (хоча за словами Р. Елгі, як зазначено вище, такі системи за логікою інституційного політико-владного процесу краще би було класифікувати як напівпрезидентські з номінальними президентами). Проте, насправді, це хибний висновок, оскільки в ньому не враховано ані інституційної, ані процесуальної природи походження посади президента: у парламентських системах президента обирають винятково у парламенті, натомість у прем'єр-президентських напівпрезидентських системах (незалежно від сили президентів) – всенародно. Це означає, що в системах парламентського республіканізму фактично унеможливлено когабітацію⁴⁶. Натомість когабітація може мати місце у прем'єр-президентських напівпрезидентських системах, що було продемонстровано вище. Проявляється це у наступній категоричній особливості прем'єр-президенталізму, зокрема, й моделі напівпрезиденталізму із номінальними президентами: якщо законодавча влада вибирає прем'єр-міністра, який ідейно та партійно протилежний президенту, то останньому доведеться прийняти це призначення (а це становить підставу початку когабітації). Тобто взаємодія із-поміж напівпрезиден-

43 M. S. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press, 1992.; M. S. Shugart, *Semi-Presidentialism: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, "French Politics", 2005, vol 3, nr 3, s. 323-351.

44 A. Siaroff, *Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research", 2003, vol 42, s. 287-312.

45 За цією логікою, прем'єр-президентські системи з дещо сильнішими президентами слід класифікувати як парламентські системи з корегувальними президентами, а прем'єр-президентські системи з дуже сильними президентами – як парламентські системи з президентським домінуванням. По суті, таке трактування веде до дихотомічної класифікації політичних систем, яка у сьогоdnішній порівняльній політології вважається застарілою.

46 За винятками випадків, коли президент, обраний одним складом парламенту, деякий час виконує повноваження в ході формування уряду та заміщення посади президента за результатами наступного складу парламенту – адже це притаманна риса формування вищих інститутів влади у парламентських системах.

талізмом навіть із номінальним президентом та партійною системою визначає як взаємовідношення між президентом та прем'єр-міністром працюватиме на практиці: те, чи прем'єр-міністр буде підпорядкований президентові та чи президент перебуватиме із прем'єр-міністром у ситуації когабітації. Натомість у парламентських системах президента взагалі «ієрархічно» не враховують у процесі формування уряду, адже і самого президента обирають у межах органу законодавчої влади. А оскільки посади президента та глави уряду в парламентських системах замішують переважно представники однакових партій чи партій, які становлять повністю або майже однакові коаліції, або взагалі (в умовах криз) непартійні кандидати, тоді зразки парламентаризму функціонують як системи уніфікованої більшості.

Інша річ, що напівпрезидентські системи із номінальними президентами (та й майже всі інші різновиди прем'єр-президентських систем) фактично та переважно функціонують за парламент-подібною логікою прем'єр-президенталізму (а це, за аналогією класичних парламентських республік, відбувається у періоди превалювання у формально напівпрезидентських моделях систем уніфікованої більшості). Тим не менше, завжди зберігається інституційний потенціал напівпрезиденталізму як конституційної дуалістичної системи виконавчої влади, що в будь-який момент, залежно від партійної композиції парламенту та волевиявлення електорату в процесі обрання президента, може перестати працювати за парламент-подібною логікою – а натомість, на підставі становлення системи розділеної більшості (когабітації) чи розділеної меншості, повернути у бік фактичного посилення повноважень президента. Це означає, що на відміну від парламентських республік в умовах напівпрезиденталізму (навіть з номінальними президентами) зберігається іманентний вплив президента на структурування діючої у тій або іншій країні політичної системи. Такий інституційний потенціал в аналізованих країнах Центральної Європи інкорпоровано в межах діючих конституцій аналізованих країн, про що вже було зазначено вище.

Дуже вагоме зауваження у ракурсі розмежування напівпрезидентських систем з номінальними президентами і парламентських республік потрібно здійснювати у контексті категорії «парламентська демократія», якою сьогодні іменують практично всі країни Центральної Європи (а також Західної Європи тощо). Особливо вагомо розуміти, що парламентська демократія не ідентична парламентській республіці (політичній системі). Парламентська демократія – це такий формат демократичного політичного режиму, у якому уряд є виконавчою гілкою влади, але при умові, що прем'єр-міністр та урядовий кабінет завжди відповідальні перед парламентом, обраним всенародно. У парламентській демократії здійснюється послідовний зв'язок між делегуванням повноважень і представництвом цих повноважень: від виборців до парламенту, від парламенту до уряду; а також поміж

відповідальністю посадовців та електорату: уряду перед парламентом, парламенту перед електоратом. Це означає, що в плані демократичного політичного режиму напівпрезидентські системи з номінальними президентами (й інші прем'єр-президентські системи) та парламентські системи є парламентськими демократіями. Тобто в межах однакового політичного режиму між ними спостерігається різниця у контексті форми державного правління. Розбіжність полягає у тому, що загалом у напівпрезидентських системах конфлікти у системі виконавчої влади мають міжінституційний характер (поміж президентом та прем'єр-міністром, які отримують свої «мандати» різними шляхами, ініціальним механізмом яких є всенародні вибори), а в парламентських системах – внутрішньо-інституційний характер (наприклад, між партнерами по урядовій коаліції, між прем'єр-міністром і певним міністром, які репрезентують лише різні партії у межах єдиного інституту виконавчої влади⁴⁷). У цьому контексті очевидно, що напівпрезидентські системи із номінальними президентами і парламентські системи, для яких апіорі властиві церемоніальні президенти (за кількома винятками), інституційно відрізняються – при чому перші є значно складнішими.

Це передбачає, що парламентська демократія буває різною – може бути напівпрезидентською і парламентською системою. При цьому, в першому випадку завжди латентно представлено потенціал боротьби за сфери впливу у виконавчій владі, а задля другого випадку це не є властиво. Загалом напівпрезидентські системи у цьому контексті позиціонуються як інституційно нестабільні, особливо якщо мова йде про формальну співмірність повноважень президентів та прем'єр-міністрів як центрів здійснення виконавчої влади (тобто про збалансований напівпрезиденталізм). Річ у тому, що глава держави у цьому сценарії може вимагати здійснення домінуючого впливу на політичний процес – хоча би із огляду на той факт, що президента обрано всенародно задля захисту інтересів всієї країни (на відміну від прем'єр-міністра, якого обрано парламентом, через вплив лише електорату урядових партій), тому він себе може інтерпретувати як «більше легітимного». При цьому, всенародно виборні президенти чітко (але завжди суб'єктивно) розуміють той момент, що їхні формальні повноваження не зовсім відповідають мандату, яким вони наділені електоратом⁴⁸. Буває й так, що через опору на свою персональну суспільну популярність, формально слабші, аніж прем'єр-міністри, президенти (сценарії прем'єр-президентських систем) намагаються діяти як «інтерпретатори

47 T. Bergman, W. Muller, K. Strom, *Parliamentary democracy and the chain of delegation*, "European Journal of Political Research", 2000, vol 37, nr 3.; T. Bergman, E. Damgaard, *Delegation and Accountability in European Integration: The Nordic Parliamentary Democracies and the European Union*, "Journal of Legislative Studies", 2000, vol 6, nr 1.; K. Strom, W. Müller, T. Bergman, *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Wyd. Oxford: Oxford University Press, 2003.

48 T. Sedelius, *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers: Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Wyd. Örebro Studies in Political Science, 2006, s. 251.

волі народу»⁴⁹ у спробі пошуку додаткових (фактичних) важелів впливу на політичну систему. Натомість, прем'єр-міністри постають перед дилемою здійснення виконавчої влади у тих «політичних аренах» (або ж доменах), які позиціонуються як конституційно суперечливі/контраверсійні. Особливого наголосу зазначена проблема отримує у тих випадках, коли невдалим є здійснення соціальних та економічних реформ, за які прямо відповідальні глави урядів, а не президенти. Цей момент веде до неформального зростання сили повноважень глав держав. Крім того, зазначений інституційний парадокс ілюструє дилему подвійної легітимності прем'єр-президентських форм напівпрезиденталізму⁵⁰, що зовсім не властиво для парламентських республік та становить із-поміж ними дуже вагому інституційну та контекстуальну різницю.

З огляду на це, специфікою напівпрезидентських систем із номінальними главами держав (як різновиду прем'єр-президентських систем, про що вказано вище, і моделі парламентської демократії у країнах Центральної Європи) є момент, що потенціал інституційного дисбалансу у них мінімізовано незначними конституційними повноваженнями глави держави, що змушує владу в умовах системи уніфікованої більшості функціонувати за більше парламент-подібними патернами, проте в умовах розділеної більшості – за когабітаційними (напівпрезидентськими) параметрами. Це означає, що напівпрезидентським системам із номінальними президентами меншою мірою властива гіпотетична можливість перетворення президента із церемоніального глави держави у впливового (принаймні більш впливового, ніж прем'єр-міністр) посадовця. Тому аналізовані зразки прем'єр-президенталізму рідко піддаються сценаріям інституційних криз, оскільки майже завжди функціонують формально та фактично у межах концепту напівпрезиденталізму. Саме з огляду на це, республіканські системи із номінальними всенародно виборними главами держав слід трактувати як доволі стабільні, а теж як такі, що достатньою мірою відповідають принципам парламентської демократії⁵¹. А це прямо й неподільно доводить нашу гіпотезу, що республіканські системи із номінальними все-

49 До речі, саме таке бачення власної ролі глав держав призводить до президенціалізації, персоналізації та авторитаризації систем напівпрезиденталізму з дуже формально впливовими президентами. По суті, зазначена інтерпретація «волі народу» є рушієм перетворення президент-парламентських систем (за методологією М. Шугарта та Дж. Кері) у президент-подібні президент-парламентські системи, які дуже часто трактуються саме як «супернапівпрезидентські системи» (наприклад, Азербайджан, Білорусь, Росія тощо).

50 Особливого значення це зауваження набуває у випадку розвитку такого політичного сценарію, коли президент більш популярний і суспільно впливовий на підставі його дисоціації з політичними партіями, які формують урядовий кабінет. По суті, це спричиняє ситуацію «технічної когабітації» (непартійний президент – партійний прем'єр-міністр), у якій дуже часто більш легітимним вважається саме глава держави, а не уряд.

51 T. Sedelius, *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers: Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Wyd. Örebro Studies in Political Science, 2006, s. 201-204.; M. Tavits, *Presidents with Prime Ministers*, Wyd. Oxford University Press, 2009, s. 143.

народно виборними президентами у Центральній Європі є іманентно/формально та наслідково/фактично напівпрезидентськими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Amorim Neto O., Strom K., *Breaking the parliamentary chain of delegation: Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies*, «British Journal of Political Science», 2006, vol 36, nr 4, s. 619-643.
2. Andreev S., *Corruption, legitimacy and the quality of democracy in Central and Eastern Europe and Latin America*, «Review of Sociology», 2008, vol 14, nr 2, s. 93-115.
3. Armingeon K., Careja R., *Comparative Data Set for 28 Post-Communist Countries, 1989-2007*, Wyd. Institute of Political Science, University of Berne, 2007.
4. Baylis T., *Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe*, «World Politics», 1996, vol 48, s. 297-323.
5. Bergman T., Damgaard E., *Delegation and Accountability in European Integration: The Nordic Parliamentary Democracies and the European Union*, «Journal of Legislative Studies», 2000, vol 6, nr 1.
6. Bergman T., Muller W., Strøm K., *Parliamentary democracy and the chain of delegation*, «European Journal of Political Research», 2000, vol 37, nr 3.
7. Duverger M., *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, «European Journal of Political Research», 1980, vol 8, nr 2, s. 165-187.
8. Elgie R., *The classification of democratic regime type : conceptual ambiguity and contestable assumptions*, «European Journal of Political Research», 1998, vol 33, s. 219-238.
9. Elgie R., *Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies*, «Taiwan Journal of Democracy», 2007, vol 3, nr 2, s. 53-71.
10. Frye T., *A Politics of Institutional Choices: Post-Communist Presidencies*, «Comparative Political Studies», 1997, vol 30, nr 5, s. 523-552.
11. Frye T., *Changes in Post-Communist Presidential Power: A Political Economy Explanation*, «University of Notre Dame : Constitutional Design 2000», Wyd. Center for Continuing Education, December 9-10, 1999, 24 s.
12. Ganev V., *Bulgaria II*, «East European Constitutional Review», 1994, vol 62, nr 3, s. 62-64.
13. Krasovec A., Lajh D., *Have democratization processes been a catalyst for the Europeanization of party politics in Slovenia?*, «Journal of Southern Europe and The Balkans», 2008, vol 10, nr 2, s. 183-203.

14. Krouwel A., *Measuring Presidentialism and Parliamentarism: An Application to Central and East European Countries*, "Acta Politica", 2003, vol 38, s. 333-364.
15. Krouwel A., *Measuring presidentialism of Central and East European Countries*, "Amsterdam: Vrije Universiteit. Working paper", 2003, nr 2, s. 6.
16. Lucky C., *Table of presidential powers in Eastern Europe*, «East European Constitutional Review», 1993-1994, vol 2, nr 4, s. 81-94.
17. McGregor J., *The Presidency in East Central Europe*, "RFR/RL Research Report", 1994, vol 3, nr 2, s. 12-16.
18. Ozsoy S., *An Unusual Parliamentary Model with Elected but Weak Presidents And Its Virtues and Vices*, Presented at Conference of International Political Science Association "Political Regimes, Democratic Consolidation and the Quality of Democracy", São Paulo, February 18th, 2011, 15 p.
19. Protsyk O., *Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-Presidentialism*, "Political Studies", 2006, vol 54, s. 219-244.
20. Rybář M., Malová D., *Slovakia's Presidency: Consolidating Democracy by Curbing Ambiguous Powers*. [w:] R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Wyd. Manchester University Press, 2008, s. 180-200.
21. Samuels D., Shugart M., *Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Wyd. Cambridge University Press, 2010.
22. Schleiter P., Morhan-Jones E., *The Eastern Enlargement of the EU And The Semi-Presidential Revolution*, "Journal of European Affairs", 2004, vol 2, nr 4, s. 10-12.
23. Sedelius T., *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, "Örebro Studies in Political Science", 2006, vol 15, s. 314.
24. Sedelius T., *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers: Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Wyd. Örebro Studies in Political Science, 2006.
25. Shugart M., Carey J., *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press, 1992.
26. Shugart M., *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, "French Politics", 2005, vol 3, s. 323-351.
27. Siaroff A., *Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research", 2003, vol 42, s. 287-312.
28. Strom K., *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, "European Journal of Political Research", 2000, nr 37, s. 261-289.

29. Strøm K., Müller W., Bergman T., *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Wyd. Oxford: Oxford University Press, 2003.
30. Taghiyev E., *Measuring Presidential Power In Post-Soviet Countries*, "CEU Political Science Journal", 2006, vol 3, s. 11-21.
31. Tavits M., *Direct Presidential Elections and Turnout in Parliamentary Contests*, "Political Research Quarterly", 2009, vol 62, nr 1, s. 42-54.
32. Tavits M., *Geographically Targeted Spending: Exploring the Electoral Strategies of Incumbent Governments*, "European Political Science Review", 2009, vol 1, nr 1, s. 103-123.
33. Tavits M., *Presidents with Prime Ministers*, Wyd. Oxford University Press, 2009.
34. Лаки К., *Сводная таблица президентских полномочий в странах Восточной Европы*, «Конституционное право: восточноевропейской обозрение», 1993, nr 4 (5) / 1994, nr 1 (6).
35. Литвин В., *Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського півпрезиденталізму*, «Освіта регіону: політологія, психологія. Комунікації», 2009, nr 3, s. 25-33.
36. Литвин В., *Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи*, «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації», 2011, nr4, s. 140-149.